

ФЕНОМЕН ОДНОГО НАУКОВОГО ВІДКРИТТЯ, АБО НОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПОДІЇ, ЯКА “ВИПРОСТУВАЛА ХРЕБЕТ НАЦІЇ”

Двадцять п'ятого липня 1936 року сталася подія, яка знаменувала унікальне археологічне відкриття. Того дня, як згодом згадував у своїй монографії “Старий Галич” визначний український учений Ярослав Пастернак (1892–1969), “на глибині 280 см від верху нинішнього терену, стукнула лопата робітника Данила Михальчука об щось тверде! Показався масивний, сильний мур з тесаних кам'яних блоків, 240 см завгрубшки – і це був перший слід фундаментів старого кафедрального собору княжого Галича. Коли відтак в іншому місці зонди знайшовся на такій самій глибині ще один подібний мур, а біля нього залишки підлоги з великих алебастрових плит, ми вже зовсім певні, що перед нами останки найбільшої княжої будівлі Галицько-Волинської держави, яких довгі десятки літ шукали наші попередники” [26, 92].

Відкриття Я.Пастернака, яке остаточно локалізувало місцезнаходження княжого Галича, стало справжнім тріумфом української науки, бо підсумувало майже столітнє подвижництво багатьох поколінь учених. Першому, кому дослідник повідомив про наукове відкриття, був митрополит Андрей Шептицький. У листі, датованому 8 серпня 1936 року, він писав: “Уважаю своїм милим обов'язком повідомити Отця Офіціала про закінчення цьогорічного сезону археологічних розкопів у Крилосі, яким пощастило відкрити багато цікавих речей, що видають нове світло на історію колишньої підлоги у трьох верствах серед них, яка лежить безпосередньо на терені з княжої доби. Розваживши всі можливості та перестудіювавши докладно історію крилоських церков, дійшов я до того переконання,

що це повинні бути по всій правдоподібності останки катедри Ярослава Осмомисла, заложеної у половині XII ст., у якій сей князь був і похований” [29].

Наукова громадськість із захопленням стежила за археологічними відкриттями українського дослідника, який щедро ділився з науковими колами й громадськістю результатами своїх пошуків [24, 5–6; 25, 4]. “Відкриття і знахідки доктора Ярослава Пастернака в різних околицях нашого краю, зокрема ж відкриття мурів катедральної церкви князя Ярослава Осмомисла в Галичі і Крилосі, – давав суспільну оцінку події науковець І.Німчук, – є проречистим показом на те, що ми, українці, стара культурна нація – і тільки несприятливі обставини довели до того, що ми опинилися під колесом історії” [20, 28].

Продовжити подальші розкопки в 1936 році не було змоги, бо якраз на час віднайдення фундаментів собору кошти, призначені для досліджень митрополитом А.Шептицьким, вичерпалися. Роботи на важливому археологічному об'єкті відновилися лише влітку 1937 року. Тепер дослідника найбільш цікавив розмір собору, бо тільки після виявлення особливостей техніки його мурування можна було впевнено говорити про час будівництва та засновника.

Уже на рівні довжини фундаментів 20 м стало зрозуміло, що знайдений храм – найбільший у Галичі, а коли мур перейшов 30 м, то перевищив розміри всіх відомих церков Галицько-Волинської держави. Прирівнюючи галицький собор до інших княжих церков, що їх сліди знайшлися на терені Старого Галича, Я.Пастернак переконався: найменший храм пророка Іллі був у шість разів менший у поземному плані, Спаська

церква – втричі менша, а “катедра Шараневича” (церква Кирила і Мефодія) – вчетверо менша.

Редактор часопису “Новий час” Ф.Дудко передав хвилювання Ярослава Пастернака, котрий не міг повірити, що відкрив не церквцю, а головний собор Галицько-Волинської держави. “Невже таки катедра! – сумнівався доктор. – Не хочу ні їсти, ні спати, ні думати про щось. Хвилююся страшенно. Оголошую робітникам, що дістануть “на могорич”, коли докопаються до якогось рогу. Щойно на 32 і півметра завидівся кінець. Катедру маю!” [12].

Як виявилось, Успенський собор був лише на півтора метра коротшим і настільки ж вужчим від найбільшого храму княжої України – Київської Софії. Кафедральний собор давнього Галича – великий чотиристовпний триапсидний храм, який із трьох боків був охоплений галереями. Загальні розміри поземного плану – 32,5х37,5 м. Будівлю було споруджено у візантійському стилі із застосуванням скульптурного декорування, притаманного романській сакральній архітектурі.

За декілька тижнів після відкриття Успенського собору Я.Пастернак, захоплений величезним добром знахідок архітектурного характеру, писав у газеті “Діло” (13 серпня 1936 р.): “І якщо саме у 750-ту річницю смерті Ярослава Осмомисла пощастило б знайти рівночасно й тлінні останки його, так це ж буде небувала щаслива подія не лише для української археології, зокрема церковної, а й для цілого українського народу і створиться святиня народної традиції, якої в нас досі не було” [24, 6].

Не минуло й року, як улітку 1937 року науковий світ дізнався про сенсаційне відкриття тлінних останків фундатора Успенського собору – галицького володаря Ярослава Осмомисла. “А що ще було великою несподіванкою, то те, – розповідав Я.Пастернак на розкопках гостеві зі Львова С.Щуратові, – що на самому вступі своєї цьогорічної праці, в поширеній

минулорічній зонді, найшов я – погляньте – ось цей саркофаг. Великий і тяжкий із одної камінної брили білого вапняка, з таким же тяжким, трішки випуклим, але розбитим віком. Він такого типу, які зустрічаються в Києві у княжій добі. Зовсім не орнаментований і без написів, бо й не був призначений для публічного виду. В ньому ж тлінні останки, мабуть, князя. Те певне, що саркофаг був ограблений, невідомо коли, можливо у XIII ст., в часі татарських наїздів; на це вказує розбите віко саркофагу і порозкидані кістки покійника” [30, 185].

Саркофаг був знайдений під спаленою підлогою західного притвору на глибині 10 см. Княжа домовина виготовлена з одного блока вапняка. У саркофазі лежав комплектний кістяк літнього 50–60-річного чоловіка. Перекидані й перемішані в усипальниці кістки, а також те, що спалений тонкий шар жовтої глини – слід дерев’яної підлоги в притворі над ним, указували на пограбування саркофага ще із часів, коли стояв старий собор. “На питання: Хто був похований у знайденому саркофазі, можемо дати тільки єдину відповідь: це був сам фундатор і основник галицького кафедрального собору, князь Ярослав Володимирович Осмомисл” [26, 175], – вважав Я.Пастернак. Поблизу домовини славетного володаря Галича, на віддалі 25 см, віднайшлося поховання молодої жінки віком 18–20 літ. Кістяк лежав на глибині 60 см під непорушеною в час існування собору підлогою, в дерев’яній домовині. На чолі молодої жінки збереглося гаптоване золотом (“златоглавом”) чільце візантійського походження. Збережена частина ткані золотою ниткою діадемою має велике значення, бо вказує на те, що дівчина була знатного роду, адже вишивка – дуже рідкісний виріб княжої доби [21, 37]. Узір вишивки, що зображує стилізоване стебло, зустрічається в різних варіантах і на фресках Софіївського собору в Києві.

За черепом жіночого поховання археологи знайшли фрагменти зеленку-

вато-жовтого скла від скляночки, яку роздушила осідла земля. Подібну посудинку Я.Пастернак розкопав на "Золотому Току" в Крилосі й за аналогією виробів, знайдених на розкопках Десятинної церкви в Києві, датував XII ст. У таких тюльпановидних скляночках візантійського походження небіжчикам давали до могили свячену оливу [26, 183]. Я.Пастернак вважав, що поруч із саркофагом Осмомисла була похована княжна, можливо, його донька, про котру до нас не дійшло жодної літописної вістки. Сучасний учений-антрополог С.Горбенко розвинув гіпотезу автора унікального відкриття й припускає, що є висока ймовірність ідентифікувати належність поховання до невідомої з літопису старшої дочки Ярослава Осмомисла – дружини князя Мстислава Ростиславовича Хороброго [6, 130].

У листі до митрополита Андрея Шептицького археолог Я.Пастернак повідомляв 4 жовтня 1937 року, що в середній частині притвору Успенського собору ним було виявлено кусні тинку зі слідами фресок, фрагменти різьбленого каменю, олов'яні згустки покрівлі, залишки розбитих дзвонів, поливані керамічні плитки, черепки глиняного посуду XII–XIII ст., залізні бойові сокири [19].

Отже, якщо дивитися виключно з археологічного боку, наукове відкриття Я.Пастернака дало такі наслідки:

1. Остаточо розвіяло багатолітню дискусію щодо розміщення княжого Галича. Віднайдення фундаментів Успенського собору переконало, що столиця Галицького князівства (1141–1198), а згодом Галицько-Волинської держави (1199–1241) знаходилася на Крилоському городищі.

2. Незмірно збагатило джерелознавчою базою знання вчених про галицьку архітектурну школу, скульптуру й дрібну пластику княжого Галича, іконописання.

3. Поставило на порядок денний питання про відновлення й спорудження на території княжої катедри Успіння

Пресвятої Богородиці Пантеону, присвяченого видатним діячам української історії. Його основою мало стати перепоховання тлінних останків галицького князя Ярослава Осмомисла (1157–1187).

4. Уточнило датування маловідомих сторінок церковної історії княжої України-Русі. Зокрема, спорудження собору в Галичі вчені пов'язують із часом заснування Галицької єпархії в 1154–1157 рр.

5. Розширило корпус джерел, якими ефективно послуговується українська археологічна наука, в першу чергу давньоруська археологія.

Більшість науковців, які займалися проблемою віднайдення фундаментів Успенського собору, обмежувались описом і хронологією подій, що відбувалися в 1936–1937 роках на археологічному об'єкті. Бо й справді, відкриття фундаментів Успенського собору княжого Галича й тлінних останків найславетнішого галицького володаря Ярослава Осмомисла мало помітний вплив на пробудження суспільно-політичного життя в Галичі. Епохальне значення розкопок Я.Пастернака для зростання національної свідомості й зацікавленості історичним минулим рідного народу в Галичині відзначив мистецтвознавець М.Голубець: "Бо ж це не що-будь твориться на наших очах! Це ж з пороку забуття виринає княжий Галич – наша слава – Осмомислова держава" [5, 29].

Віднайдення незаперечних слідів столиці Галицько-Волинської держави викликало хвилю ентузіазму серед української громадськості Галичини, що розвивалося у важких національно-політичних умовах. "Крилос став місцем відвідин, студій, прогулянок і прощ, – згадував учасник розкопок Д.Герчанівський. – Бували тут тепер учені-археологи – німці, поляки, українці. Сотні людей з різних усюдів краю бували тут тепер щоденно, у свята – то й по кілька тисяч, а за рік на свято Успіння Пр. Богородиці біля церкви було близько 14–15 тисяч людей! Одного разу прибули

люди аж з Волині, добираючись пішки, бо польська поліція завертала подорожніх із станичних станцій і з доріг навколо Галича. Щоденно можна було бачити тут богомільних прочан, які на колінах відмовляли молитви над саркофагом, зовсім так, як робили богомільці-прочани в Печерській Лаврі, в Почаєві чи на інших прощах" [4, 764]. Безпосередньо на розкопках відбувалися зворушливі сцени. Старенька бабуся, яка прийшла здалеку, впала на коліна й цілувала святі мури. Сліпий воїн Українського Січового Стрілецтва, ставши над саркофагом, благав: "Боже, відкрий мені очі, щоб я побачив цих дорогих свідків нашої слави!" Повітовий староста, намагаючись зупинити потік паломників, оголосив, ніби в с. Крилос спалахнула епідемія якоїсь хвороби. На дорогах виставлялися поліцейські застави, але вони були безсилі супроти духовного зриву народу. Люди йшли вдень і вночі стежками й манівцями, обминаючи вартових, щоб побачити національний Пантеон України [23, 41].

Отже, спробуємо з'ясувати, які причини вплинули на суспільно-політичний і культурно-просвітницький Ренесанс у Галичині внаслідок археологічного відкриття професора Ярослава Пастернака. Очевидно, що головна відповідь криється в самій особистості славетного археолога. На Великій Україні в той час годі було чекати сенсаційних відкриттів, бо весь цвіт української археології сталінізм знищив: у вічність відійшов М.Біляшівський, чекісти довели до самогубства Д.Щербаківського, в неволі томилися П.Курінний і М.Макаренко. Я.Пастернак залишався єдиним українцем у Галичині з фаховою освітою й докторантом, який цілком присвятив себе вивченню вітчизняних старожитностей. Інші відкрито або таємно пішли колабораціоністами до польського провладного табору. Найкращі з українських археологів знаходилися в Чехословацькій республіці. Саме там розкрили свій талант І.Борковський, О.Оль-

жич-Кандиба, Є.Чикаленко, В.Щербаківський.

Я.Пастернака знала вся Галичина. І не тільки за відкриття Успенського собору. Він радо ділився своїми знаннями з історії біблійної та української археології на сторінках популярних галицьких часописів "Батьківщина", "Діло", "Новий час", "Нова зоря", "Наш прапор", "Напередодні", "Мета", "Правда". Чи не в кожному числі журналу "Життя і знання" публікувалися розвідки дослідника з актуальних проблем української археології, історії, етнографії, народознавства. Кожна його публікація була пройнята турботою про охорону й збереження історичних скарбів України.

Розкопки археолога по всій Галичині в цілому, й на Крилоському городищі зокрема, стали уможливлені тільки завдяки меценатству митрополита Андрея Шептицького (1865–1944 рр.), про що Я.Пастернак стверджує в передмові до монографії "Старий Галич" [26, 20]. Святоюрська гора у Львові повсякчасно виявляла зацікавленість розкопками в княжому Крилосі-Галичі. Про це свідчить особиста участь у дослідженнях головного економа греко-католицької митрополії отця Тита Войнаровського, інспектора-інженера Андрія Мельника, управителів митрополичих їдалень Василя Боднаря й Дмитра Герчанівського. Допомогу в розкопках Я.Пастернака надавав і станіславівський єпископ-ординарій Григорій Хомишин (1867–1947 рр.). У результатах вивчення давнього Галича були зацікавлені також прокатолицькі політичні сили. Тому лідер Католицької партії, відомий громадсько-політичний діяч, журналіст і публіцист Осип Назарук (1883–1940 рр.) регулярно знайомив читачів із подіями, що розгорталися в Крилосі, на сторінках редакційного часопису "Нова зоря" [18]. Збереглися свідчення, що оглянути фундаменти собору й саркофаг збирався духовний натхненник крилоських розкопок митрополит А.Шептицький, а на місці катедри він планував спорудити на-

ціональний заповідник, Пантеон усенародного та церковного значення [3, 32].

Вирішальна роль у пропаганді археологічних досягнень Я.Пастернака в Крилосі належить українським націоналістам. Для цього існували об'єктивні передумови. У суспільно-політичному плані ситуація в Галичині після поразки національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. була складною. Визнаючи існування українського населення в Польщі, пілсудчики заперечували його право на самовизначення. На українство була націлена політика культурної та національної асиміляції. Концепція польського елітаризму автоматично не визнавала його право на рівноправність у державі [13, 99–105].

Коломийська газета “Жіноча доля” з виразно націоналістичних позицій оцінює відкриття Я.Пастернака: “Що за велич! Що за безмежні простори! Слава на весь світ була ти колись, наша Україна! В теперішній важкій для нас історичній хвилі прийшло як об'явлення. Ми хочемо тепер сказати собі: – Хай відбирають нам право на самостійне життя. Хай не признають нам прав народу. Хай заперечують нашу історичну назву. Хай! Ми ж маємо докази, наша земля зберегла їх нам, що вже тому сімсот літ, вже в XII ст. на цій землі жили й панували наші князі” [1].

Уславлений політичний і військовий діяч, журналіст, націоналістичний ідеолог Дмитро Паліїв, котрий у 1934–1939 рр. був редактором часопису “Батьківщина”, із захопленням писав: “Ця подія випростувала хребет нації!” [22]. “І нема сильнішого зв'язку як традиція – Крилос підноситься в українських душах”, – констатував далі в газетній статті голова Фронту національної єдності.

Суспільне піднесення, викликане розкопками Я.Пастернака в Крилосі, ще більше занепокоїло польську офіційну владу. Під час завершення археологічного сезону 1937 року практично кожен тиждень до станіславівського воеводи й управління державної поліції надходили

донесення про громадсько-політичний резонанс відкриттів славетного вченого. Зокрема, 18 серпня 1937 року слідчий відділ інформував управління поліції: “У зв'язку з проведенням проф. Пастернаком зі Львова археологічних розкопок у Крилосі націоналістичні сили всіма способами та інтенсивно проводять націоналістичну пропаганду, а найголовніше, вони підкреслюють приналежність земель Східної Малої Польщі до українського народу вже на початку XII ст.” [10].

Шістнадцятого серпня 1937 року з ініціативи Д.Паліїва був організований великий збиг, який зібрав близько 600 осіб зі Станіславського й Калуського повітів. Крім того, з різних кінців Галичини до Крилоса в наступні дні прибуло майже 3 тисячі осіб. У черговому донесенні з достатньо промовистою назвою “Націоналістична пропаганда у зв'язку з розкопками в Крилосі” поліція повідомляла воеводське управління, що 22 серпня на Крилоській горі зійшлися делегації з Горожанки, Сокаля, Рогатина, Жовкви, Львова, Підгайців, Станіславова й сусідніх із Крилосом-Галичем сіл [11]. “Зібралось близько 3 тисяч людей, – вказується в донесенні. – Перед присутніми з промовою виступив доктор Ярослав Хмільевський зі Станіславова і Сергій Гошовський, член ОУН з Крилоса. Вони говорили про розкопки, які походять з XIII ст., в основному доводячи існування на той час українського народу. Більше того, Гошовський акцентував, що костел Св. Станіслава в Галичі був у давнину українською церквою, яку поляки переробили на католицький храм” [37].

Якраз у розпал археологічної епопеї Я.Пастернака в Крилосі польська офіційна влада стала насильно запроваджувати так звану акцію “шляхти загрозової” [14, 140], яка мала за мету денационалізувати українство через вичленування з національного організму нащадків дрібнопомісної шляхти. Акція зазнала поразки, бо з прогнозованих властями 1 млн. осіб до Союзу “новоспечених

паничів” записалося близько 40 тис. членів, об'єднаних у 450 осередках. І в даному випадку українські націоналісти використали результати розкопок Я.Пастернака.

Газета “Станіславівські вісті” описала екскурсію, яку організували для себе селяни зі села Боднарів. Автор статті під псевдонімом “Громадянин” підкреслює, що в мандрівку до Крилоса боднарівчани вирушили в робочий день, у п'ятницю 13 серпня 1937 року, пройшовши 16 кілометрів за 3 години. Екскурсію для двохсот паломників із Боднарова провів професор Я.Пастернак і лікар зі Станіслава Я.Хмілевський. Автор публікації приходить до важливого висновку: “Ось так боднарівська шляхта наглядно переконалася, що її зв'язок не з польською шляхтою, як її тепер деякі чорні духи й душолапи набріхують, а з славним українським боярством і дворянством князівського та королівського города Галича” [7].

Серед численних оцінок сучасників особливо правильно охарактеризував суть наукового відкриття Я.Пастернака поет націоналістичної орієнтації Богдан Кравців, який, окрім “археологічного тріумфу”, побачив у ньому подвиг людини: “Але бувають люди, що завжди й усюди, навіть проти надії, і шукають – і знаходять. Їх завзяття перемагає всі перешкоди, всі сумніви й недовіру, й вони видирають тасмниці і скарби минулого. До таких людей належить, мабуть, і д-р Ярослав Пастернак, – український археолог й історик. Недалечко від того місця, де багато років шукали вже інші й нічого не знаходили, він шукав далі – й знайшов. Відкрив те, чого ніхто вже не сподівався знайти – фундаменти Собору князя Ярослава Осмомисла, а з тим повелося його встановити, безсумнівно, те місце, де стояв колись Галич – столиця княжої України в усій своїй пишності й славі. Може, й пощастило трохи йому, бо як це він висловлює: що так було вже, відай, призначено, щоб “Ярослава відкрив Ярослав” [15, 18].

Ярослава Пастернака не можна запідозрити в будь-якій політичній заангажованості. Але він, подібно до націоналістів, у практичній роботі зробив ставку на два покоління. Його найнадійнішими помічниками, що працювали на розкопках у Крилосі, були вчорашні січові стрільці, вояки Галицької армії, просвітяни, які, перенісши гіркоту поразки національної революції, щоденно запитували себе: “Чому так сталося? І що робити далі?” Як свідчив у репортажі Р.Крохмалюк, на розкопках вони працювали з “великим ентузіазмом та зрозумінням справи” [16, 1].

Дослідник усвідомлював, яке виховне значення можуть мати його археологічні розкопки для молоді. Серед неї було багато охочих до праці, особливо серед підпільників “Пласту”. Керівництво молодіжної організації знайшло легальну форму роботи й невдовзі в Крилосі постав студентський “Табір Праці”. Таким чином, молодь з усіх країв Галичини приїжджала на літо до княжого міста, щоби пізнати українську історію і надати допомогу в проведенні досліджень [9]. Вивчення галицької періодики з 30-х років ХХ ст. дало підставу зробити висновок молодому івано-франківському історичу Р.Лещишину, що до Крилоса масово їздила й учнівська молодь [17, 129].

Інженер С.Гела, який відповідав в експедиції за обміри архітектурних пам'яток, підрахував, що з липня 1937 року до середини літа 1938 року останки Успенського собору оглянули понад 60 тисяч відвідувачів-прочан [2, 4]. За даними газети “Жіноча доля”, тільки в суботу, 28 серпня 1937 р., розкопки Я.Пастернака відвідали понад 5000 людей [1].

Паломництво народу перетворилося в грандіозне свято – “День княжої слави”, що проходило 22 серпня 1937 року, якраз перед празником Успіння Пресвятої Богородиці. Газета “Станіславівські вісті” наприкінці серпня описала, як відбувалося в Крилосі велике

торжество, присвячене 750-річчю роковин смерті Ярослава Осмомисла. Святкування розпочалося Службою Божою. Посередині храму стояв відділ молодіжного формування “Орлів”, нагадуючи дружину князя. З того самого місця, де в давнину стояв престол собору, за яким правили галицькі єпископи й митрополити, місцевий священник Іван Гошовський почав виголошувати проповідь. Але, побачивши вражаючу картину – тисячі людей стояли на валах викинутої землі довкруги храму, – голос отця заломився, він розплакався й не міг більше говорити. Завершили свято історичні доповіді, виголошені галицькими істориками, та величавий концерт хору “Думка” під керівництвом А.Крушельницького. Усі учасники свята виконали національний гімн України [8].

Варто виокремити й діяльність галицької ліберальної інтелігенції в справі поширення інформації про наукові відкриття Я.Пастернака. До Крилоса приїжджали видатні діячі української науки й культури, зокрема, розкопки відвідали письменник Б.Лепкий, професор археології з Києва М.Курінний та ін. Визначна художниця Олена Кульчицька створила дві композиції образу “Закладення храму Успіння Богородиці в Крилосі”. Під враженням відкриття жіночого поховання біля саркофага Осмомисла скульптор А.Павлось виліпив чудову теракотову статуетку “Княжна з Крилоса”. Львівський фотограф Ю.Дорош створив сценарій короткометражного фільму “Крилос”, у якому головні ролі мали виконувати артисти театру ім. Котляревського. Жваво відгукнулися на “Галицьку Трою” українські вчені. До найвизначніших узагальнень того часу можна віднести праці М.Гавдяка “Княжий Галич” (1937), М.Зварича “Топографія княжого Галича” (1937), Т.Коструби “Хто основник катедри у Галичі” (1939), І.Крип’якевича “Ярослав Осмомисл” (1937), Й.Пеленського “Панорама старокняжого Галича” (1937), В.Січинського “Яку будову найдено в Крилосі?”

(1937). Широкого розголосу набрала історична повість О.Назарука “Ярослав Осмомисл” та однойменна поезія В.Щурата (1937).

На такому високому національному піднесенні вкрай несправедливі оцінки археологічних відкриттів Я.Пастернака в лівій соціалістичній пресі Галичини. Коломийський часопис Української партії незалежних соціалістів (УПНС) “Селянські вісти” на сторінках додатку “Селянська літературна сторінка” саркастично висміює національно свідомих політиків-українців: “Рушили в світ тіней історичного города Галича і там почали свою “оду во славу усопших Осмомислі”. Бо піти на розвалини Галича і там над розвалинами давно віджившої історії побачити візію Осмомисла то одна річ; але захопити своєю візією селян, робітників, очарувати їх візією абсолютизму, повести до ідеалу майбутньої шомпольної гетьманщини. О, це зовсім друга річ. Візія Осмомисла та візія Гітлера для вас, пп. доморослі тоталістичні сноби” [28]. Не меншим лукавством у бідканнях за одурманенням пролетаріату відзначилася й газета “Авангард”, запевняючи читачів, що соціалісти “в княжих часах собі ідеалів не шукають”, бо “ідеал нового ладу не позаду, а ще перед нами” [27].

Коли Я.Пастернак наприкінці 20-х років минулого століття повернувся до Львова з вимушеної еміграції в Чехословаччині, то в численних газетних і журнальних публікаціях, адресованих широким верствам українського громадянства Галичини, він обстоював ідею якнайретьельнішого збереження історичної спадщини рідного народу. Разом із тим учений поставив перед собою завдання перетворити археологію в істинно національну науку, а для цього він намагався сформувати зі своїх вихованців – студентів Львівської богословської академії “новий чинник” української археології.

Наукова епопея 1936–1937 рр. у Галичі-Крилосі залучила до “чинників”

української науки про старожитності інтелігенцію й політичні сили, священнослужителів і фінансистів, митців і селян, ремісників й учнівську та студентську молодь. Це був вражаючий приклад того, як археологічне відкриття сприяло піднесенню патріотичного духу нації, відродженню прагнень до самостійного державного життя в Україні. Очевидно, що сучасна українська влада могла б скористатися з уроків “Галицької Трої”, бо відкриття невідомих пластів славної минувшини національної історії не потребує значних інвестицій, а от наслідок від реалізації серйозних археологічних проектів може набрати міжнародних орбіт та й піднести дух народу.

1. Було колись на Україні [Текст] // Жіноча доля. Часопис для українського жіноцтва. – 1937. – 1 вересня.
2. Гела С. Княжна з Галича [Текст] / С.Гела // Наше життя. – 1976. – Ч.9. – С.3–8.
3. Герчанівський Д. Княже дворище у Крилосі [Текст] / Д.Герчанівський // Терем. – 1962. – Ч.1. – С.30–32.
4. Герчанівський Д. Крилос і його княжий двір [Текст] / Д.Герчанівський // Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – Т.1. – С.751–765.
5. Голубець М. Княжий Галич [Текст] / М.Голубець. – Львів, 1937. – 72 с.
6. Горбенко С.О. Ярослав Осмомисл: реконструкція антропологічна та історична [Текст] / С.О.Горбенко. – Львів–Винники, 1996.
7. Громадянин. Дописи з сіл. Боднарів. Прогулька до Крилоса [Текст] // Станіславівські вісті. – 1937. – 29 серпня.
8. День княжої слави [Текст] // Станіславівські вісті. – 1937. – 5 вересня.
9. День українського моря. В таборі “Орлів” на Соколі біля Галича [Текст] // Мета. – 1937. – Ч.30. – 8 серпня; Заборона таборів [Текст] // Мета. – 1938. – Ч.3. – 12 липня; П Табор КАУМ на Соколі б. Галича // Мета. – 1936. – Ч.34. – 23 серпня; Конрад С. У Таборі “Орлів” на Соколі біля Галича / С.Конрад // Мета. – 1938. – Ч.30. – 7 серпня; Палідович М. Від слів до діл (Про “Табір Праці” в Крилосі) / М.Палідович // Студентський вісник. – Львів, 1938. – Ч.5–6; Табори “Орлів” над Лімницею на Соколі біля Галича // Мета. – 1938. – Ч.22. – 12 червня.
10. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО), ф.68, оп.2, спр.420 (Донесення Станіславського воеводського управління поліції від 18 серпня 1937 року про археологічні розкопки Я.Пастернака), арк.9.
11. ДАІФО, ф.68, оп.2, спр.420 (Донесення Станіславського воеводського управління поліції про націоналістичну пропаганду на розкопках Я.Пастернака), арк.100.
12. Дудко Ф. Хай промовить земля і каміння. Репортаж з Крилосу / Ф.Дудко // Новий час. – 1937. – Ч.175. – 9 серпня.
13. Комар В. “Українське питання” в політиці Польщі (1935–1939) [Текст] / В.Комар // Галичина. – 1998. – №1. – С.99–105.
14. Комар В. Акція “шляхти загородової” в контексті українсько-польських відносин 30-х рр. ХХ ст. [Текст] / В.Комар // Галичина. – 2004. – №10. – С.135–141.
15. Кравців Б. В столиці Осмомисла й Шестикрильця [Текст] / Б.Кравців // Крилос – княжий Галич. 1187–1937. – Львів, 1937.
16. Крохмалюк Р. Княжий город. Що розкопав д-р Ярослав Пастернак в Крилосі [Текст] / Р.Крохмалюк // Назустріч. – 1937. – Ч.16.
17. Лецишин Р. Археологічні відкриття в Крилосі у висвітленні української преси Прикарпаття другої половини 30-х рр. ХХ ст.: соціально-політичний аспект [Текст] / Р.Лецишин // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: Ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу. – Івано-Франківськ–Галич, 2006.
18. Назарук О. В княжім Крилосі. Вражіння, описи, рефлексії й одна проблема: Чи відкрита катедра князя Яр. Осмомисла була православна чи католицька? [Текст] / О.Назарук // Нова Зоря. – 1937. – Ч.64. – 26 серпня; Ч.66, 68.
19. Національний Музей у Львові, відділ рукописів, оп.1, спр.521, арк.50–51.
20. Німчук І. Шануймо рідну традицію – бережимо пам’ятки минулого [Текст] / І.Німчук // Крилос-княжий Галич. 1187–1937. – Львів, 1937. – С.26–30.
21. Новицька М.О. Гаптування в Київській Русі [Текст] / М.О.Новицька // Археологія. – 1965. – Т.18. – С.24–39.
22. Паліїв Д. Крилос [Текст] / Д.Паліїв // Батьківщина. – 1936. – Ч.33. – 29 серпня.
23. Пастернак С. Заговорили і земля і каміння [Текст] / С.Пастернак // Літопис Червоної Калини. – 1992. – №4–5. – С.40–43.
24. Пастернак Я. Княжими слідами [Текст] / Я.Пастернак // Діло. – 1936. – 13 серпня.
25. Пастернак Я. Нові археологічні розкопки в Крилосі [Текст] / Я.Пастернак // Новий час. – 1936. – 13 серпня.

26. *Пастернак Я.* Старий Галич [Текст] / Я.Пастернак. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – 347 с.
27. Перегляд преси. Наші це злочинці і реакціонери [Текст] // *Авангард.* – 1938. – 30 січня.
28. С.Т. Похід до трупів [Текст] / С.Т. // *Селянська літературна сторінка.* Літературний додаток до *Селянських вістей.* – 1937. – 30 листопада.
29. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАУ), ф.538, оп.1, спр.317 (лист Я.Пастернака до митрополита А.Шептицького від 8 серпня 1936 р.), арк.39–40.
30. *Щурат С.* На руїнах катедри Осмомисла [Текст] / С.Щурат // *Наша Батьківщина.* – 1937. – Ч.7. – С.181–187.